

Wie was dat ook alweer? Maandelijks in W&D de contouren van een groot theoloog.

Paul Tillich –

Geloof is: gegrepen zijn

Tillich's theologie zou ik een apologetische, antwoordende theologie willen noemen en zo ziet hij ook zichzelf staan in de lijn van de kerkvaders en theologen van de Reformatie en de latere 19e eeuw, die allemaal één grote *drive* hadden, namelijk het Evangelie verstaanbaar te laten zijn in de context van hun tijd. Anekdotisch en verhelderend in dit opzicht is de reactie van Paul Tillich toen hij in New York eens een enorm billboard zag hangen met daarop de tekst: 'Jezus is het antwoord'. Hij merkte op: 'Ja, maar wat is de vraag?' Met andere woorden: het Evangelie kan pas adequaat gecommuniceerd worden en relevant voor iemand worden, als het ingaat op zijn/haar vragen en het antwoorden biedt die hem/haar verder helpen.

Van Marburg naar New York

Paul Tillich was als docent aan 'The Union Seminary' in New York terechtgekomen na zijn noodgedwongen vertrek uit zijn geboorteland Duitsland in 1933. Als zoon van een predikant had hij zich van jongsaf aan verdiept in filosofie en theologie en vanaf de jaren twintig had hij diverse professoraten bekleed aan universiteiten, onder andere in Marburg. Zijn openlijke sympathie voor het socialisme en zijn steun aan Joden maakte hem verdacht in de ogen van het Hitler-bewind en zo nam hij de wijk naar Amerika op 47-jarige leeftijd, zonder voldoende kennis van het Engels.

In een totaal andere context en taal zet hij zijn theologisch-filosofische werk voort en blijft hij gefascineerd door de vraag wat het Evangelie betekent voor de mens van zijn tijd. Enerzijds bindt hij daarbij de strijd aan tegen het fundamentalisme en anderzijds wil hij trouw zijn aan de (lutherse) traditie, maar hij wil deze wel opnieuw 'vertalen'.

"Alleen wie de schok van de vergankelijkheid ervaren heeft, de angst van zijn eigen eindigheid geproefd heeft, de dreiging van het niet-zijn, kan begrijpen wat met de Godsgedachte bedoeld is. Alleen wie de dubbelzinnigheid van ons bestaan in de geschiedenis ervaren heeft en de zin van het bestaan volledig 'im

Frage' heeft gesteld, kan begrijpen wat het symbool van het Rijk Gods wil uitdrukken".

Het Nieuwe Zijn

Om de situatie waarin de mens verkeert – de zogenaamde 'condition humaine' – goed in beeld te krijgen, gaat Tillich onder andere te rade bij het existentialisme en de moderne beeldende kunst. Deze schetsen een scherp beeld van de toestand waarin de mens zich bevindt, gekenmerkt door angst, vergeefsheid, schuld en wanhoop.

Na de *shock* van de Eerste Wereldoorlog en de waanzin van de Tweede Wereldoorlog en temidden van de Koude Oorlog tekent hij een haarscherp beeld van de mens zoals hij eraan toe is – en tegelijkertijd vestigt hij onze aandacht op de unieke verschijning van Jezus de Christus, die als het Nieuwe Zijn het oude zijn in beginsel overwint. Dat Nieuwe Zijn kan ook ons aangrijpen en overheersen, en wij kunnen eruit gaan leven, al zal ons bestaan altijd gekenmerkt blijven door dubbelzinnigheid en zal het Nieuwe Zijn slechts fragmentarisch en voorlopig zichtbaar worden. Maar zijn verschijning stuwt de geschiedenis in de richting van het Godsrijk, ook al zullen vertraging en stagnatie kenmerkend voor onze aeon blijven. De leer van de genade omschrijft Tillich als "the acceptance of the unacceptable". Geloof betekent dan in Tillich's omschrijving dat men ook subjectief deze aanvaarding (door God) aanvaardt. Deze zienswijze heeft hij vooral ook vruchtbaar gemaakt in gesprek met psychologen en psychiaters, die ook tot het inzicht kwamen dat herstel van psychische ziekten begint bij de aanvaarding van de patiënt zoals deze is: je mag er zijn!

Tillich's Gods- en geloofsbegrip

Tillich omschrijft 'God' als het Zijn-zelf (Being-itself) of de grond van het Zijn. Dat zijn filosofische termen, maar hij gebruikt deze bewust om te voorkomen dat wij God als een zijnde, een entiteit onder de zijnden gaan zien. Want dan is God iets naast of boven de werkelijkheid en kan Hij niet in en boven alles zijn.

Tillich houdt er dus een inclusief Godsbeeld op na: God 'bestaat' niet naast of boven de werkelijkheid, maar ín de werkelijkheid en ook erboven uit! In het Duits spreekt Tillich dan graag over 'Seinsmächtigkeit', dat wil zeggen dat God in staat is zelschepende en al-scheppende werkelijkheid te zijn, die het niet-Zijn trotseert en overwint. Toen ik in 2013 op de universiteit van Harvard in het Tillich-archief rondstruinde, kwam ik een ontwerp van een lezing van Tillich tegen uit de jaren vijftig. In krachtige hanepoten stond er met potlood boven geschreven wat hij wilde behandelen: 'The Absurdity of the Question: does God exist?'

Zijn studie *Dynamics of Faith* laat zien wat Tillich onder geloven verstaat. Het is niet het aanvaarden van een aantal vaststaande leerstukken en het onderschrijven van gewoonten en gebruiken. Dat is 'belief'. Geloof (faith) is gegrepen zijn door wat jou onvoorwaardelijk aangaat en teboven gaat (ultimate concern): 'Faith is a state of being grasped by the power of being'. Een onderscheid dat de vaak doodlopende discussies over geloven en niet-geloven vlot kan trekken.

Dr. Cees Huisman, historicus en theoloog, is predikant van de Protestantse Gemeente te Meppel: www.dsceeshuisman.nl.

Paul Tillich (1886-1965)

Typering:

non-conformistisch (radicaal) cultuurtheoloog

Aandachtsvelden:

Filosofie (m.n. existentialisme), socialisme, beeldende kunst en literatuur, geschiedenis, systematische theologie, andere godsdiensten, psychologie, apologetiek.

Belangrijkste geschriften:

- *Systematic Theology* (1951-1963), 3 delen.
- *De moed om te zijn* (1955) (Ned. vertaling Uitgeverij Bijleveld 2009)
- *Dynamics of Faith* (1957)

Doorwerking in de theologie:

Tillich heeft niet echt een 'school' gesticht, maar zijn bemiddelende rol tussen traditie en moderniteit vindt brede navolging. Zijn open houding t.o.v. wetenschap en cultuur vormt een inspiratiebron voor vele theologen van deze tijd: Karl Rahner, Peter Rollins, Philip Clayton, John D. Caputo e.a. In de VS, Duitsland en Nederland bestaan Paul Tillich-genootschappen, die zijn werk bestuderen.

Doorwerking in de kerk:

Tillichs 'protestantse principe' is in iedere tijd een uitnodiging om als kerk kritisch in de spiegel te durven kijken.

In het gesprek met (zgn.) atheïsten en kerk-afhakkers kan het Godsbegrip van Paul Tillich verhelderend en ontspannend werken.

Paul Tillichs visie op de 'Tegenwoordigheid van (de) Geest' biedt de kans om de (latente) kerk op veel meer plekken present te zien dan alleen in de (manifeste) kerk als organisatie.

Toegankelijkheid voor niet-theologen:

Niet zo gemakkelijk toegankelijk. Er is niet veel van hem in het Nederlands beschikbaar. Zijn eigen advies luidde altijd: "Lees eerst mijn preken en zo krijg je toegang tot mijn denkwereld". Op de website www.paultillich.nl is een aantal preken en ander werk van hem in Nederlandse vertaling te vinden.

Verder lezen:

- A.S.L. Woudenberg, *Kairos en het eeuwige Nu* (diss. 1993).
- R. Hensen, *Teksten van Paul Tillich* (1998).